

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК
УКРАЇНИ**

**БІОГРАФІЯ І БІБЛІОГРАФІЯ
ВЧЕНИХ-ПРАВОВИЗНАВЦІВ**

**Микола Іванович
ПАНОВ**

(до 80-річчя від дня народження
та 50-річчя науково-педагогічної
і громадської діяльності)

Харків
«Право»
2020

УДК 343.2/.7(477)(082.2)
М59

Упорядники:
В. А. Журавель, В. І. Борисов, С. О. Харитонов

Микола Іванович Панов (до 80-річчя від дня народження М59 та 50-річчя науково-педагогічної і громадської діяльності) / упоряд.: В. А. Журавель, В. І. Борисов, С. О. Харитонов ; Нац. акад. прав. наук України. – Харків : Право, 2020. – 104 с. – (Біографія і бібліографія вчених-правознавців).

ISBN 978-966-998-049-6

У виданні висвітлюються життєвий шлях, науково-педагогічна і громадська діяльність відомого правознавця, провідного вченого нашої країни в галузі кримінального права, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка Національної академії правових наук України, завідувача кафедри кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого М. І. Панова.

Для науковців, широкого загалу читачів.

УДК 343.2/.7(477)(082.2)

© Журавель В. А., Борисов В. І.,
Харитонов С. О., упорядкування,
2020

© Національна академія правових
наук України, 2020

© Видавництво «Право», 2020

ISBN 978-966-998-049-6

Життєвий і науковий шлях та громадська діяльність

Виповнилося 80 років від дня народження та 50 років науково-педагогічної діяльності відомого в Україні та за її межами вченого-правознавця, фахівця в галузі кримінального права, доктора юридичних наук, професора, дійсного члена (академіка) Національної академії правових наук України, завідувача кафедри кримінального права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, Заслуженого професора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Миколи Івановича Панова.

М. І. Панов народився 7 серпня 1940 р. у селі Берека Первомайського району Харківської області. Після закінчення середньої школи в 1958 р. розпочав трудову діяльність пресувальником заготівельного цеху заводу «Світло шахтаря» (м. Харків). З 1959 по 1962 р. служив у лавах Збройних Сил СРСР. У 1962 р. вступив до Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), який закінчив із відзнакою у 1966 р. З 1965 по 1970 р. працював слідчим прокуратури Чугуївського району Харківської області. З 1970 р. у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого: аспірант, асистент, старший викладач, доцент, заступник декана заочного факультету, старший науковий співробітник, професор. З 1987 по

2007 р. – проректор з наукової роботи. З 2000 р. по теперішній час – завідувач кафедри кримінального права №2 Університету.

У 1973 р. М. І. Панов захистив кандидатську дисертацію на тему: «Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием». У 1977 р. йому було присвоєне вчене звання доцента. У 1987 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве». У 1989 р. М. І. Панову присвоєне вчене звання професора.

У 1993 р. обраний членом-кореспондентом Національної академії правових наук України, у 2000 р. – дійсним членом (академіком) НАПрН України. На даний час є головою Координаційного бюро з проблем кримінального права відділення кримінально-правових наук НАПрН України.

Науковий шлях М. І. Панова розпочинався у 1970 р. в аспірантурі кафедри кримінального права Харківського юридичного інституту під науковим керівництвом видатного вченого-юриста, талановитого педагога та організатора вищої юридичної освіти академіка В. В. Сташиса. Уже при написанні кандидатської дисертації «Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием» (першого дослідження з цієї теми в науці кримінального права) він проявив себе здібним, кмітливим та наполегливим науковцем, зорієнтованим на пошук нових підходів у вирішенні актуальних проблем науки і практики кримінального права. Так, становить і на цей час науковий інтерес розробка ним проблеми об'єкта та предмета злочинів

проти власності: розмежування суміжних злочинів, що вчиняються шляхом обману або зловживання довірою, відмежування їх від діянь, що не є злочинними; трактування форм вчинення злочину у випадках визначення суспільно небезпечного діяння у законі із застосуванням надто загальних формулювань. Досліджуючи обман і зловживання довірою – способи заподіяння майнової шкоди, він у подальшому розглядає їх як наскрізні поняття Особливої частини кримінального права із притаманними їм родовими ознаками, властивими всім злочинам, що вчиняються означеними способами. На цій науковій основі він переходить до розгляду більш широкої проблеми кримінального права – проблеми способу вчинення злочину та його значення для кримінальної відповідальності.

Спосіб вчинення злочину значною мірою визначає основний (стрижневий) елемент злочину – суспільно небезпечне діяння, його фактичні (об’єктивні і суб’єктивні) ознаки, соціальну сутність і юридичні властивості даного негативного соціально-правового феномену, має важливе кримінально-правове значення: для визнання суспільно небезпечних діянь злочинами (криміналізація), кваліфікації злочинів, для диференціації кримінальної відповідальності і встановлення в законі покарання за діяння, що визнані злочинами (пеналізація). Указані та інші надзвичайно важливі для теорії і практики кримінального права питання проблеми способу вчинення злочину, які на той час ще не піддавались фундаментальному дослідженню і не отримали належного наукового вирішення і обґрунтування, стали підставою для обрання цієї проблеми на рівні теми докторської дисертації як

цільної, відносно самостійної і в той же час вельми вагомої та необхідної складової фундаментальної проблеми кримінального права – проблеми вчення про злочин.

Дисертаційне дослідження, виконане М. І. Павовим, характеризується високим науковим рівнем і практичною спрямованістю, базується на зважених методологічних засадах, має ґрунтовну емпіричну базу. На підставі проведеного ретельного наукового аналізу автор розробляє *загальне поняття способу вчинення злочину* і визначає його як певний порядок, метод, послідовність рухів і прийомів вчинення діянь (дій або бездіяльності), умисних чи необережних злочинів, поєднаних з вибіркоvim використанням засобів вчинення злочину. Для більш глибокого вивчення способу науковець досліджує проблему його детермінованості обставинами об'єктивного і суб'єктивного характеру, рішення якої базується на попередньому розгляді більш широкої проблеми – детерміністичної природи злочинної поведінки. Указані обставини (детермінанти) покладені дослідником в основу критеріїв кримінально-правової класифікації способів, на підставі якої всі способи вчинення злочинів поділяються на: фізичне насильство; психічне насильство; обман; зловживання довірою; протиправне виключення предметів зі сфери суспільних відносин; суспільно небезпечне (злочинне) обертання з певними предметами; створення заборонених предметів; знаряддеві і незнаряддеві способи; способи, що вчиняються з використанням залежного або уразливого стану потерпілого чи з використанням умов стихійного лиха; вчинення злочинів загальнонебезпечним способом або способами, що

характеризуються жорстокістю чи особливою жорстокістю. Розроблені та сформульовані загальні і суттєві ознаки найбільш поширених способів вчинення злочинів (на рівні родових (наскрізних) понять): «фізичне насильство», «психічне насильство», «обман», «зловживання довірою», що доволі часто вказуються в змісті норм кримінального закону при визначенні в статтях Особливої частини Кримінального кодексу ознак складів конкретних злочинів.

Значна увага в дослідженні приділена встановленню кримінально-правового значення способу вчинення злочину: як ознаки складу злочину, співвідношення способу з елементами й ознаками складу злочину, розглянуто значення способу для криміналізації суспільно небезпечних діянь, кваліфікації злочинів, встановлення стадій і співучасті у злочині, для подолання конкуренції кримінально-правових норм і встановлення сукупності злочинів. З'ясована також роль способу в диференціації кримінальної відповідальності та встановленні в законі покарання за суспільно небезпечні діяння з урахуванням особливостей способу їх вчинення.

Публічний захист дисертації відбувся на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.068.25.02 при Харківському юридичному інституті 7 жовтня 1987 р. Дисертаційна робота М. І. Панова «Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве» була визнана оригінальною науковою роботою монографічного характеру (як і його публікації з цієї теми), що відрізняється науковою новизною, має суттєве наукове і практичне значення, є вагомим внеском

у розвиток науки кримінального права, зокрема, значною мірою доповнює і розвиває систему знань у сфері вчення про злочин. Це дослідження і наукові публікації М. І. Панова визнані корисними також при розробці проблем способу вчинення злочину в суміжних юридичних науках: криміналістиці, кримінології, кримінальному процесі та ін. Рішення спеціалізованої вченої ради було одноголосно позитивним. Офіційними опонентами були: заслужений діяч науки і техніки РРФСР, доктор юридичних наук, професор П. І. Гришаєв, заслужений діяч науки і техніки РРФСР, доктор юридичних наук, професор М. І. Ковалев, доктор юридичних наук, професор І. М. Даньшин, провідна організація – юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Рішенням ВАК СРСР від 1 липня 1988 р. М. І. Панову був присуджений науковий ступінь доктора юридичних наук.

У подальшому основними напрямками наукових досліджень М. І. Панов обрав: методологію і теорію кримінального права, вчення про злочин, розробку проблем теорії і практики кримінального законодавства, кримінальну відповідальність за окремі злочини. Отримані результати, що мають важливе теоретичне і практичне значення, викладені вченим у численних наукових статтях і опубліковані в наукових журналах та в інших наукових і навчальних юридичних виданнях. Значну увагу академік М. І. Панов приділяє розробці основних положень методології науки кримінального права, оскільки загальновідомо, що правильно обрана методологія наукових досліджень не тільки визначає відправні світоглядні філософські та логіко-гносе-

ологічні засади, що використовує дослідник як засоби наукового пізнання, але й забезпечує високий рівень якості і результативність та ефективність наукових досліджень у відповідній сфері науки. У той же час помилки й недоліки в методології пізнання неодмінно тягнуть за собою помилки та хибність як у самому дослідженні, так і в отриманих результатах.

Досліджуючи проблеми методології науки кримінального права, вчений обґрунтовано виходить із принципових положень, що наука кримінального права (як і інші галузеві юридичні науки) не створює своєї самостійної методології, а розробляє її основи на підставі змісту загальнонаукових (філософських) методів наукового пізнання й особливостей цієї науки та її об'єкта. Науку кримінального права він визначає як систему знань у вигляді ідей, теорій, вчень, концепцій про злочин і покарання, кримінальний закон і кримінальну відповідальність, кримінально-правові норми (як первинні й основоположні елементи галузі права), юридичні конструкції та інститути, їх соціальну обумовленість та ефективність, принципи, тенденції розвитку кримінального права і законодавства, а також теоретичне осмислення й удосконалення практики законодавчої і правозастосовної діяльності у сфері кримінального права уповноважених суб'єктів. До об'єкта цієї науки, який суттєво впливає на особливості її методології, М. І. Панов відносить головним чином такі його елементи: по-перше, невизначену множинність суспільно небезпечних актів (вчинків) поведінки (діянь) людей, по-друге, упорядковану сукупність (систему) кримінально-

правових норм, встановлених у Кримінальному кодексі України (далі – КК), що визначають суспільно небезпечні діяння як злочини. Указана особливість складного (системного) об'єкта науки свідчить про те, що його зміст становлять два тісно пов'язаних між собою структурних елементи, перший із яких належить до сфери «сущого» (існуючого): акти суспільно небезпечної поведінки (діяння) людей, а другий – до сфери належного (повинного): у зворотній формі – у формі нормативно-правових заборон і приписів того (певних) актів суспільно небезпечної поведінки (діянь) людей), чого не повинно бути.

Під методологією науки дослідник розуміє систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання предмета цієї науки, які в такій якості являють собою комплекс раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від конкретного до абстрактного та, навпаки, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності. Методологія безпосередньо пов'язується з пізнавальною діяльністю, яка становить інтелектуальну основу практичного перетворення отриманих знань в об'єктивну соціально-правову реальність. При цьому наголошується, що при дослідженні першого з елементів складного об'єкта науки застосовуються головним чином емпіричні методи пізнання сущого (перший етап). При дослідженні другого елементу (другий етап) використовуються в більшості загальнонаукові (філософські) методи наукового пізнання, особливість використання яких обумовлена нормативно-правовою основою належного (повинного), що у зворотній формі означає ті явища чи факти (акти

супільно небезпечної поведінки людей), яких не повинно бути й тому становлять зміст кримінально-правових заборон і приписів, що формулюються в кримінально-правових нормах і знаходять юридичне закріплення в змісті закону про кримінальну відповідальність.

Становить безумовний інтерес розробка вченим обумовлених особливостями об'єкта наукового пізнання основних наукових методів дослідження кримінального права: діалектичного, системного, формально-логічного (догматичного), соціологічного, історико-правового, порівняльного, функціонального. Ці методи в єдності з іншими методами і пізнавальними процедурами становлять фундаментальне методологічне підґрунтя наукових досліджень у кримінальному праві, що надає можливість отримання нових глибоких і аргументованих знань у цій галузі права. Слід підкреслити важливість розробки автором логіко-гносеологічних проблем формування правових понять і категорій як наукових логіко-юридичних абстракцій, що становлять основу і зміст відповідних норм кримінального права. Є підстави погодитися з порівняльним підходом до аналізу цих абстракцій, на підставі чого виокремлюються логіко-юридичні абстракції нижчого, середнього і вищого рівнів (ланок). Абстракції нижчого рівня визначаються видовими поняттями і становлять зміст норм кримінального права, передбачених головним чином у статтях Особливої частини кримінального закону, які безпосередньо визначають ознаки злочинів, види і міри покарання за них та виконують охоронну і регулятивну функції кримінального права. Абстракції середнього рівня визначаються родо-

вими поняттями, включаються до змісту кримінально-правових приписів, що становлять зміст норм, передбачених переважно у статтях Загальної частини КК, які здійснюють кримінально-правове регулювання на підставі і за допомогою норм Особливої частини, а також доволі часто використовуються при визначенні окремих кримінально-правових інститутів та юридичних конструкцій. Абстракції вищого рівня (ланки) складають основу базових та установчих категорій кримінального права (поняття злочину, покарання, складу злочину та ін.). Указані логіко-юридичні абстракції становлять зміст відповідних їм кримінально-правових норм, категорій і понять, що знаходять закріплення в словесній формі в тексті закону і являють собою логічно узгоджену і несуперечливу систему, елементи якої знаходяться в структурі понятійного апарату кримінального права в логічних відносинах як координації, так і субординації.

Досліджуючи проблеми науки кримінального права, М. І. Панов не уникає, а, навпаки, розглядає і розробляє низку недостатньо з'ясованих загальних положень юридичної науки, що в цілому належать до сфери загальної теорії права, філософії права, соціології та логіки права, а в даному випадку є необхідними і корисними для вирішення проблеми науки кримінального права, а також і для суміжних юридичних наук. У низці випадків він розглядає (на рівні загальноправових підходів) ці проблеми, наприклад такі, як проблеми формування юридичних понять, проблеми понятійного апарату юридичної науки, доктрини правової науки тощо. Такий підхід може бути цілком виправданим, оскільки беззаперечним є філософ-

ське твердження, згідно з яким той, хто береться за вирішення часткових питань без попереднього вирішення загальних, той буде несвідомо для себе кожного разу натикатися на ці загальні питання. Указаний методологічно виважений підхід дозволив провести досить цікаві дослідження і запропонувати ряд оригінальних, що заслуговують на увагу, рішень. У цьому сенсі слід дати високу оцінку розробці М. І. Пановим методологічних проблем понятійного апарату юридичної науки (частковим (окремим) видом якого є понятійний апарат науки кримінального права). Він обґрунтовано виходить із того, що термін «понятійний апарат права» позначає «складне поняття». До його змісту входять тісно пов'язані між собою правові поняття і категорії, а також система юридичних термінів. Указане поняття виконує надзвичайно важливі функції. По-перше, понятійний апарат є результатом пізнавальної діяльності і тому виступає змістовним носієм всього обсягу наукових знань (інформації) у сфері державно-правових явищ. По-друге, понятійний апарат, як його визначає дослідник, виконує функції логіко-юридичного інструментарію пізнання й отримання нових знань у наукових дослідженнях. По-третє, при включенні вказаних елементів понятійного апарату – правових категорій, понять, юридичних термінів – до змісту позитивного (діючого) права вони забезпечують виконання основних функцій права і передусім – регулятивної та правоохоронної. Заслуговує на підтримку загальний висновок науковця, що чим глибше і детальніше розроблені правові поняття та категорії галузі права, чим досконалішою є юридична термі-